

מדוע שינה עבד אברהם כאשר סיפר את דברי אדוניו?

הקדמה

בפרשתנו (פרק כ"ד) מסופר שאברהם ציוה את עבדו לקחת אשה לבנו, והעבד מילא את שליחותו. כאשר העבד סיפר את הדברים בבית בתואל הוא שינה במספר נקודות מדברי אברהם. נשאלת השאלה: מדוע שינה העבד ולא סיפר את הדברים בדיוק כפי שנאמרו?

כדי להתבונן היטב בשינויים נעתיק את הדברים בשני טורים זה מול זה:

תיאור המעשה	סיפור העבד
	לד. ויאמר: עבד אברהם אנכי.
א. ואברהם זקן בא בימים,	
וד' ברך את אברהם	לה. וד' ברך את אדני
בכל.	מאד ויגדל,
	ויתן לו צאן ובקר, וכסף וזהב, ועבדים ושפחות, וגמלים וחמרים.
	לו. ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחרי זקנתה, ויתן לו את כל אשר לו.
ב. ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המשל בכל אשר לו: שים נא ידך תחת ירכי.	
ג. ואשביעך	לז. וישבעני אדני לאמר:
בד' אלקי השמים ואלקי הארץ,	
אשר לא תקח אשה לבני	לא תקח אשה לבני
מבנות הכנעני	מבנות הכנעני
אשר אנכי יושב	אשר אנכי יושב
בקרב.	בארצו.

ד. כי אל ארצי	
ואל מולדתי	
לח. אם לא אל בית אבי	
תלך,	תלך
ואל משפחתי,	
ולקחת אשה לבני,	ולקחת אשה לבני.
ליצחק.	
ה. ויאמר אליו העבד :	לט. ואמר אל אדני :
אולי	אלי ¹
לא תאבה האשה ללכת אחרי	לא תלך האשה אחרי?
אל הארץ הזאת,	
ההשב אשיב את בנך	
אל הארץ אשר יצאת משם?	
ו. ויאמר אליו אברהם :	מ. ויאמר אלי :
השמר לך	
פן תשיב את בני שמה!	
ז. ד'	ד'
אלקי השמים,	
אשר לקחני מבית אבי	
ומארץ מולדתי,	
ואשר דבר לי,	
ואשר נשבע לי לאמר :	
לזרעך אתן את הארץ הזאת,	
אשר התהלכתי לפניו,	
הוא ישלח מלאכו	ישלח מלאכו
לפניך	אתך
	והצליח דרכך,
ולקחת אשה לבני	ולקחת אשה לבני

¹ עיין ברש"י שכתב: "אלי לא תלך האשה – אלי" כתיב, בת היתה לו לאליעזר, והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו. אמר לו אברהם: 'בני ברוך, ואתה ארור, ואין ארור מדבק בברוך'. שאלו המפרשים: מדוע דבר זה נרמז רק בסיפורו של העבד ללבן ולא בדברי העבד לאדוניו? עיין במפרשי רש"י "באורי מהרא"י", "גור אריה", "הואיל משה, באר התורה", "יריעות שלמה", "נחלת יעקב", משכיל לדוד" ו"שפתי חכמים", וכן ב"כלי יקר" ובספר "הליכות חיים" לרב חיים אריה ברנשטיין (הוצאת "היכל התלמוד" תל אביב תשל"ב) פרק רביעי "מאזני מרמה".

משם.	ממשפחתי ומבית אבי.
	מא. אז תנקה מאלתי, כי תבוא אל משפחתי,
ח. ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך,	ואם לא יתנו לך
ונקית משבעתי זאת.	והיית נקי מאלתי.
רק את בני לא תשב שמה.	
ט. וישם העבד את ידו תחת ירך אברהם אדניו, וישבע לו על הדבר הזה.	

כאשר משוים בין הדברים המסופרים בפעם הראשונה לדברים שאמר העבד, רואים שבפעם הראשונה יש קיצור בתיאור עושרו של אברהם ואריכות בדברי אברהם, ואילו בדברי העבד יש אריכות בתיאור עושרו של אברהם וקיצור יחסי בדברי אברהם. כמו כן יש שינויים בין דברי אברהם עצמם לדברי אברהם כפי שנמסרו על ידי העבד. מה הסיבה לכל השינויים הללו?

א. מדוע האריך העבד בהקדמתו?

1. מדוע האריך העבד בתיאור עושרו של אברהם?

האברבנאל² עמד על האריכות בתיאור עושרו של אברהם וכתב: "והיתה התחלת דבריו: 'עבד אברהם אנכי', כלומר אל תחשבו שאני בנו או קרובי מבני לוט, כי אני איני אלא עבדו, וממני תראו כמה גדולה היא, שיש לו עבד אשר כמוני, והוא אומרו: 'וד' ברך את אדני' וגו'".

2. מדוע הדגיש העבד: "ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחרי

זקנתה"?

כתב על כך האברבנאל: "וכדי ליקר מאד ולהגדיל ענין יצחק אמר: 'ותלד שרה אשת אדני בן לאדני אחרי זקנתה', והודיע גם כן שנתן לו כל אשר לו, להיותו רך ויחיד לפני אמו ולפני אביו. ובזה תודע מעלת יצחק מפאת אביו ומפאת נכסיו, ושלכן ראוי שכל אשה תתרחצ להינשא לו".

בהמשך לכך כתב הספורנו (בפסוק לו): "אחרי זקנתה – לפיכך היה חביב משעה שנולד". הסבר זה ממשיך את דברי האברבנאל.

² במהדורת הוצאת ספרים בני ארבל (ירושלים תשל"ט) הוא בעמוד רפח. בראש דיבור המתחיל כתוב: (כח), אבל האברבנאל מבאר שם את המשך הפסוקים עד פסוק נ.

הסבר אחר כתב הנצי"ב (שם): "אחרי זקנתה – שלא יאמרו: 'היאך אפשר שישא בנה של שרה נכדה של נחור? והרי הוא אדם זקן הרבה ממנה!' על כן הגיד שהיא ילדתו אחרי זקנתה, ואינו זקן כל כך".

נמצאנו למדים שהעבד האריך בתיאור עושרו של אברהם והדגיש את חביבותו של יצחק בעיני אביו כדי לשכנע את מארחיו להסכים לתת את רבקה ליצחק. כמו כן רצה העבד להדגיש שיצחק אינו מבוגר מדי בשביל רבקה³.

ב. שינויי העבד – לכבוד המארחים

1. הסבר האברבנאל לשלושה שינויים

האברבנאל עמד על שלושה הבדלים בין דברי אברהם לעבד, לבין הדברים שסיפר העבד בשם אברהם, וכך כתב: "ואם תאמרו: למה לא נשא אשה עד עתה באשר הוא שם? דעו כי אדני השביעני: 'לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני'. שאם הוא היה רוצה – בתופים ובמחולות היו נותנים לו האשה היותר נבחרת שבארץ, אבל הוא השביעני: 'אל בית אבי תלך ואל משפחתי' (לח). וזהו השינוי הראשון שעשה אליעזר, שבמקום שאמר לו אברהם: 'אל ארצי ואל מולדתי תלך' (ד), שינה העבד ואמר: 'אל בית אבי תלך ואל משפחתי' (לח), כדי שיחשבו שהיה אברהם חפץ מאד בקרבתם.

וכן עשה שינוי שני, במקום שאמר לו אברהם: 'ד' אלקי השמים אשר לקחני מבית אבי ומארץ מולדתי, ואשר דבר לי ואשר נשבע לי לאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת, הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם' (ז), לא זכר דבר מזה, פן יהיה להם לחרפה שלקחו ד' מארצם, להיותה רעה בעיני אדוניה, וגם שלא היה ראוי לגלות להם יעוד ירושת הארץ, אבל אמר להם בלבד: 'ד' אשר התהלכתי לפניו, ישלח מלאכו אתך והצליח דרכך, ולקחת אשה לבני ממשפחתי ומבית אבי' (מ).

גם עשה שינוי שלישי, והוא שלא זכר מה שאמר לו אברהם: 'רק את בני לא תשב שמה' (ח), פן ירע בעיניהם האיבה שהיתה לו עם הארץ אשר גר בה, ולכן אמר בלבד: 'והיית נקי מאלתי' (מא).

לפי האברבנאל למדנו שראוי להשתדל מאד להתנהג בכבוד כלפי המארחים, ולא לפגוע ברגשותיהם.

³ בת כמה היתה רבקה באותה שעה? לפי רש"י (כה, כ) רבקה היתה בת שלוש שנים, ומקורו בסדר עולם רבה פ"א [ועיין שם בהגהות הגר"א אות יג ובהגהות היעב"ץ אות ז ובהגהות רד"ב ראטנער אותיות מא ומא* ובפירוש "סדר זמנים" (לרב משה יאיר ויינשטאק)], אבל יש מדרשים שבהם אמרו שרבקה היתה בת ארבע עשרה (בראשית רבה ק, י וספרי ברכה שנו), ומהגמרא ביבמות סא ע"ב משמע שהיתה בת שתים עשרה, ועיין שם בתוספות בד"ה "וכן הוא אומר" שהעירו על כך, ועיין גם בהגהות הרש"ש לבר"ר פרשה ק אות יא ופרשה נו אות ט.

2. הסבר הרש"ר הירש לשינוי "בקרבו" – "בארצו"

בהמשך למהלך זה הסביר הרש"ר הירש את ההבדל בין "מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו" (ג), שאמר אברהם, לבין "מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בארצו" (לז), שאמר העבד בשמו של אברהם: "התהום המפרידה בין בת כנעני לבין בית אברהם גדולה כל כך, שלעולם לא יתאימו זה לזו. אך השפעת האשה הכנענית תהיה גדולה עוד יותר, מאחר שאני יושב בקרב הכנעני, ונמצאת השפעת האשה זוכה לתוספת וחיזוק על ידי קרובי המשפחה והמכרים. ניכרים הדברים, שמשפט הזיקה שבמשפט זה רומז על השפעת הקרובים, שכן אליעזר, בהרגשתו העדינה, אומר: 'בארצו' (לז), במקום 'בקרבו', לאמר: בארצו אני יושב, ואת נימוסיהם אני מכיר. 'בקרבו' היה בו משום עלבון: אני בא אליכם, מאחר שאתם גרים בריחוק מקום: לא היינו רוצים שתגורו בקרבתנו".

לפי הרש"ר הירש בדברי אברהם "אשר אנכי יושב בקרבו" ישנו לא רק תיאור מצב, אלא גם תיאור הסיבה: אברהם איננו רוצה שאשתו של יצחק תהיה מבנות כנען, כיון שהכנענים יושבים בקרבתם, והם עלולים להשפיע לרעה על יצחק ועל הילדים שיוולדו לו. מתוך כך משמע גם שאברהם איננו מעוניין שאנשי חרן יתקרבו ליצחק ולילדיו, כיון שגם הם עובדי עבודה זרה, וגם הם עלולים להשפיע לרעה על יצחק ועל הילדים שיוולדו לו. דבר זה היה עלול להעליב את משפחת בתואל, ולכן שינה העבד ואמר: "מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בארצו".⁴

3. הסבר ה"משך חכמה" לשינוי "אל ארצו" – "אל בית אבי"

בהמשך למהלך זה כתב ה"משך חכמה" (בפסוק ד): "כי אל ארצו ואל מולדתי תלך, ולקחת אשה לבני יצחק – הנה אברהם אמר: 'ארצו', לרמוז כי ארם נהרים גם כן יהיה של בניו, שדוד עתיד לכבוש סוריא, ויהיה ארצו⁵, רק אליעזר השמיט דבר זה, שלא יחרה אף לבן ובתואל על זה".

לפי ה"משך חכמה" אברהם רמז בדבריו שגם ארם נהרים תהיה בידי עם ישראל, ודבר זה היה עלול להכעיס את לבן ובתואל, שלא די שאברהם עזב את ארם נהרים, אלא שהוא עוד חושב לכובשה! לכן השמיט העבד מלה זו והחליפה באחרת.⁶

⁴ על הבדל זה שבין "אשר אנכי יושב בקרבו" לבין "אשר אנכי יושב בארצו" עמדו מפרשים נוספים והסבירו בדרכים שונות, עיין ב"כלי יקר", במלבי"ם ובנצי"ב. ועיין להלן בפרק הבא.

⁵ עיין שמ"ב פ"ח ופ"י ודה"א פ"ט ותהלים ס, ב.

⁶ יש לשים לב שאף על פי שה"משך חכמה" לא הזכיר לא את רש"י ולא את הרמב"ן, יש בדבריו תירוץ לקושית הרמב"ן על רש"י!

נמצאנו למדים שכל השינויים שעשה העבד היו משום כבודם של מארחיו. יש להדגיש שהוא הבין שודאי זו היתה כוונת אברהם אבינו איש החסד⁷, להתנהג בכבוד כלפי מארחיו, ולא שהוא שינה על דעת עצמו.

ג. דברי אברהם – הבטחון בהצלחת השליחות מתוך הבחירה בעם ישראל ובארץ ישראל

1. הסבר הרשב"ם והספורנו לאריכות דברי אברהם

נשאלת השאלה: אם לא היה ראוי שהעבד יאמר למארחיו את כל הדברים שהוא השמיט, מדוע אברהם כן אמר דברים אלו לעבדו? מדוע הוא לא אמר לו את מה שבכוונתו היה שהעבד יאמר?

התשובה פשוטה: אברהם רצה לומר לעבד את האמת, והאמת היא שד' בחר בו ונתן לו את הארץ, ולכן הוא בטוח שד' יצליח את דרכו של העבד, והאשה תבוא לארץ!

כך כתב הרשב"ם (בפסוק ז): "ד' אלקי השמים – שהביאני כאן ונתן לזרעי זאת הארץ, ידעתי שאינו רוצה שירחק זרעי מכאן, שאם כן, מה לו להקב"ה להביאני כאן. לפיכך יודע אני שישלח מלאכו להצליח דרכיך לקיים לי הבטחתו"⁸. כעין זה כתב גם הספורנו שם: "אלקי השמים... ישלח מלאכו – יהי רצון שישלח מלאכו ממעון קדשו השמים"⁹, בהיות שהוא לקחני משם ולו נתכנו עלילות לעשות באופן שלא יצטרך בני ללכת שם.

ואשר דבר לי – ועוד כי דבר לי באמרו 'כי ביצחק יקרא לך זרע' (לעיל כא, יב). ואשר נשבע לי – וכיון ששבע ולא ינחם, יסבב בלי ספק שישא בני אשה הוגנת לו, להקים זרע מוכן לקיים בו שבועתו"¹⁰.

⁷ עיין מיכה ז, כ ורש"י ו"מצודת דוד" שם.

⁸ כעין זה כתב בקיצור גם הרד"ק: "אשר לקחני – כיון שלקחני משם לתת לזרעי את הארץ הזאת, לא ירצה שישב בני שמה".

⁹ אמנם הספורנו כתב כאן: "יהי רצון וכו', שזו תפילה ולא הבטחה, שלא כרשב"ם (אלא כראב"ע, עיין שם, ובהסבר הרב קופרמן לספורנו), אבל בהמשך דבריו כתב: "וכיון שנשבע ולא ינחם יסבב בלי ספק" וכו'.

¹⁰ כעין זה כתב גם הרש"ר הירש בפסוק ז. ועיין שם שביאר גם את השינוי בין "ישלח מלאכו לפניך" שאמר אברהם, ל"ישלח מלאכו אתך" שאמר העבד: אברהם אמר "ישלח מלאכו לפניך" שכוונתו: "לא עליך המלאכה לעשות. מי שלקחני מבית אבי, אף הוא יסייע בידך לקחת אשה לבני, אחרי שהוא לקחני".

2. הסבר ה"אזנים לתורה" לשינוי "בקרבו" – "בארצו"

בהמשך למהלך זה של הבחירה בעם ישראל ובארץ ישראל, שהוסבר בסעיף הקודם, הסביר ה"אזנים לתורה" את ההבדל בין "מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו", שאמר אברהם, לבין "מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בארצו", שאמר העבד, בצורה אחרת ממה שהתפרש בפרק הקודם.

ה"אזנים לתורה" (בפסוק לו) כתב: "'אשר אנכי יושב בארצו' – ואברהם אמר: 'אשר אנכי יושב בקרבו'. כי אחרי אשר נתן ד' את הארץ לאברהם, לא רצה לקרוא אותה על שם הכנעני, ואמר: 'אשר אנכי יושב בקרבו'. אבל אליעזר לא רצה לספר למשפחת אברהם את ההבטחה לתת לאברהם אבינו ולזרעו אחרייו את ארץ כנען, שאברהם מדבר מזה בגלוי, כי אולי יחשבו שיש סכנה בדבר, פן ירבו עליו ועל זרעו הכנעני והפרזי וישמידו אותו. ושמא לא יאבנו לתת את בתם לאיש כזה, שהוא חורש מחשבות און על הארץ אשר הוא יושב בה, ולפיכך לא הזכיר אליעזר מאומה מזה, ואמר: 'אשר אנכי יושב בארצו'¹¹".

עוד הסביר ה"אזנים לתורה" (שם) את השמטת העבד חלק מדברי אברהם על פי כיוון זה: "ולפיכך לא חזר גם על דברי אברהם אבינו: 'ואשר דבר לי ואשר נשבע לי לאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת', ובמקומם אמר: 'ד' אשר התהלכתי לפניו'".

3. הסבר "אהבת הארץ" לשינוי "בקרבו" – "בארצו"

כעין זה כתב גם הקדוש הרב הלל אליהו ליברמן הי"ד בספרו "אהבת הארץ" (בפסוק ג): "'ואשביעך וגו' אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו" – אך כשאליעזר עבד אברהם מספר את דברי אברהם לבתואל ולבן, אומר להם: 'וישבעני אדני לאמר: לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בארצו!' להבין ענין זה למה השתמש אברהם בביטוי 'בקרבו', ושינה אליעזר לומר: 'בארצו'?

הנה בימים ההם כל האומות הכירו בארץ ישראל כ'ארץ כנען'. ולמרות שהיה זה בגדר כיבוש: 'והכנעני אז בארץ' (בראשית יב, ו) – 'שהיה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם' (רש"י שם), אף על פי כן היה מקובל אצל אומות העולם השקר הזה כי ארץ ישראל שייכת לכנענים, ולכן היה הרגל לשונם לקרוא לארץ הקדש: 'ארץ כנען'¹². לכן כשבא אליעזר לארם נהרים, כדי שלא יצטייר בעיניהם כחולם חלומות כי ארץ ישראל היא ארצו של עם ישראל, השתמש בביטוי המקובל

¹¹ עיין באברבנאל שהובא לעיל פ"ב סעיף 1 שכתב: "וגם שלא היה ראוי לגלות להם יעוד ירושת הארץ", ואולי כוונתו כ"אזנים לתורה".

¹² עיין במאמר "למי ניתנה ארץ ישראל אחר המבול?" בפרשת נח פ"ג סעיף 3 תת סעיף ב ובהערה שם.

בעולם באותו זמן: 'ארץ כנען', וכביכול הכיר [לפחות כלפי חוץ] בבעלות של הכנענים על ארץ הקדש, ולכן אמר: 'מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בארצו'. אך אברהם אבינו, שידע כי הקב"ה הבטיח לו את הארץ הזאת, לו ולזרעו עד עולם, לא היה מוכן בשום אופן להשלים עם השקר הזה שכביכול יש בעלות לכנענים על הארץ הקדושה שהקב"ה הבטיח לו [אשר הכרה זו גם אז וגם עתה בגדר כפירה ח"ו], ולכן אמר: 'מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרב', כלומר: אמנם ישנם כנענים היושבים כיום בארץ ישראל, ואני יושב בתוכם, אך אין זה נוגע בכהוא זה למהותה האמיתית של ארץ הקדש השייכת אך ורק לזרע אברהם יצחק ויעקב. ואם כי שמה האמיתי של הארץ טרם נודע אז, לפי שבאותו זמן, 'ישראל', שכבר עלה במחשבה, עוד לא נולד, אך ברור היה לאברהם אבינו כי הארץ הקדושה הזאת איננה 'ארץ כנען', כי אם: 'הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב' (שמות לג, א), ולכן אמר: 'הכנעני אשר אנכי יושב בקרב', אך לא 'בארצו', כי זו ארצנו!"

דברי ה"אזנים לתורה" ו"אהבת הארץ" דומים, ולפי שניהם אברהם הדגיש שארץ ישראל היא ארצו, אלא שה"אזנים לתורה" הסביר שלבן ובתואל היו עלולים לחשוש שיש סכנה לגור בארץ ישראל אילו היו שומעים שאברהם אומר שהארץ שלו, ולכן שינה העבד ולא אמר ביטוי זה, ואילו "אהבת הארץ" הסביר שלבן ובתואל היו עלולים לחשוש שאברהם חולם חלומות שארץ ישראל שלו, ולכן שינה עבד ולא אמר ביטוי זה.

סיכום

מאמר זה עמד על שלושה ענינים: האריכות בתיאור עושרו של אברהם, השמטת העבד חלק מדברי אברהם והחלפתם בדברים אחרים, ומדוע אברהם כן אמר את הדברים שהוא לא רצה שהעבד יאמרם: האריכות בתיאור עושרו של אברהם באה לשכנע את מארחיו להסכים לתת את רבקה ליצחק. השמטת העבד חלק מדברי אברהם היתה משום כבודם של מארחיו, שלא להדגיש את עזיבת אברהם את ארצם ואת אי הסכמתו שבנו ישוב שמה, כדי שלא לפגוע ברגשותיהם, וכדי שהם לא יחששו שארץ ישראל היא מקום מסוכן. דברי אברהם מבטאים את האמת שד' בחר בו ונתן לו את הארץ, ולכן הוא היה בטוח שד' יצליח את דרכו של העבד, והאשה תבוא לארץ!

כשם שאברהם היה בטוח שהתכנית האלקית תצא אל הפועל, כך גם אנו בטוחים שהתכנית האלקית תצא אל הפועל, ועם ישראל כולו ישוב לארץ ישראל כולה, וישלוט בה.